

POGLEDI I MISLJENJA O PROBLEMIMA IZUČAVANJA ISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

OSVETLJAVANJE PROŠLOSTI POMAZE REŠAVANJU DANAŠNJIH PROBLEMA

Nescitis, quid, animum tuum sis,
sensisti, id est semper esse primum. —
Cicero.

(Ona stvari šta se dogodilo pre nego
što si se rodio, znašti dakle: biti dobi.)

Anketu »Pregleda« o proučavanju naše prošlosti, o potrebi i o prirudi toga proučavanja, treba pozdraviti i početi da ona bude svestrana, iscrpna i uspešna.

Potrebna istorijskih proučavanja bogata i slobodna prošlosti u zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, mislim da ne treba tek dokazivati.

Na svoj pomalo skeptički a pomalo naltni način, Ljuba Nenadović je davno pisao: »Istorija je reka, koju onaj što piše navodi kuda teče.«

To je ranije bio zaista čest slučaj u vezi sa istorijom Bosne i Hercegovine. Učesto ča bude zaista učitelju života, istorija je u mnogim »studijama« nazadnih i kratkovidnih pisaca postajala sluškinja njihovih klasnih, verskih, ili »nacionalnih« interesa i ubeđenja, sredstvo za borbu u rukama fanatika i opskuranata. »Istoriska istina« predčavana je prema njihovim željama i potrebama.

Oduvek je bilo u Bosni i Hercegovini istoričara koji su u tom pogledu bili časni izuzeci, a danas pogotovo postoje široke mogućnosti rada i lep broj sposobnih radnika na istoriskoj nauci. A za sve nas je od velikog interesa da se pojedine epohe bosanske istorije osvetle što pre, što bolje i što vernije. U borbi između starog i novog, naučno poznavanje »starog« neophodno je isto tako kao i pravilno shvatanje »novog«.

Napora koje naši istoričari, naučni radnici ulažu u proučavanje i osvetljavanje pojedinih perioda naše istorije, kad je to proučavanje zasnovano na naučnim osnovama i rukovođeno smislom za stvarnost i težnjom za istinom, znače doprinos našem društvenom napretku. Jer, varno osvetljavanje prošlosti pomaže rešavanju mnogih problema sadašnjice i, čisto, biva svatko i na put

koji stoji pred nama u daljem socijalističkom razvitku naše zemlje.

Vreme koje naši ljudi utroše u čitanje takvih pogleda u istoriju nije izgubljeno ni za lični razvitak našeg čoveka ni za njegovo što brže, što lakše i što pravilnije snalaženje u problematiki sadašnjice.

Sredstva koja naša zajednica ulaže u pomaganje istorijskih proučavanja nisu nikako izgubljena, kao što bi to ponekom moglo izgledati; naprotiv, ona su dobro uložena i poslužila svojim rezultatima razbistravanju atmosfere i širenju istine. A istina je, kao što znate, naš najbolji saveznik na putu velikog društvenog preobražaja.

IVO ANDRIĆ

KLASNO-KONFESIONALNO RAZLIKOVANJE U RANIJEM DRUŠTVENO-POLITIČKOM RAZVOJU BOSNE I HERCEGOVINE

Sve do oslobodilačke borbe naših naroda u ovome ratu centrifugalne težnje u Bosni bile su toliko jake da uprkos rjeđih pokušaja, koji su ostali samo pokušaji, nije uspjelo u Bosni i Hercegovini stvoriti jedan takav front koji bi okupio sav narod bez razlike na njegovu konfesionalnu, a u novijem periodu i nacionalnu pripadnost.

Pri analizi uzroka koji su doprinijeli da je svaka od tri konfesije u Bosni i Hercegovini išla svojim putem, trudeći u svojim težnjama oslon izvan Bosne došlo se do zaključaka, koje uostalom valjda ne samo za Bosnu već i za čitav Balkan, da su ovdje konfesionalne razlike poprimile karakter klasnih razlika a u novijem periodu i nacionalnih razlika. Vladajuća klasa bogovi i aga, bili su isključivo muslimani, kojima je stajalo nasuprot pravoslavna i katolička raja, pa su se klasnih opreka raja — feudalac potentatna i vjerske opreke kršćanin — musliman.

Ovakva interpretacija za osnutost borbenog fronta Bosanata imala je tu slabost što je pitanje posmatrala statički, naima iz perspektive ranijih stoljeća turacko vladavine. Pa moćno mišljenje Manak ib Dardera iz prvog osvobodilnog broja »Pregleda«, za-

PREGLED

učini se ovog pitanja, zasvim uvjerljivo i tačno ukazuje da ono što je važno i što je oprečno su poznije vrijeme ne odgovara za svoje duba turske vlasti.

Pitanje koje je nabavio dr Đurđev smatran jednako osnovnim pitanjem za pravilno obratanje bosanske historije (i ja ga želim, zasuda izom djalimžno, malo potpunije razraditi).

Osnovna teza je ta da je konfesionalno razlikovanje tek u vremenom poprimilo karakter klasnog razlikovanja. Tek u vremenom se pojam age i bega počinje u obima kršćanske raje sve to više identifikovati s pojmom muslimana, kao što je i pojam raje, kojim su se, kako će se vidjeti, označavali u početku podanici, bez obzira na vjeru — i muslimani i namuslimani — počinje biti identičan s pojmom kršćanina.

Taj fenomen konfesionalno-klasnog identifikovanja počeo je Lenjin u svojim člancima o Balkanskom ratu, kada je analizirajući društveni značenje srpsko-bugarskih pobjeda 1912 godine («Pravda» 7 novembra 1912, br. 152) istakao da su u isti mah «spahije u Makedoniji Turci i muslimani, seljaci pak Slaveni i kršćani. Stoga se klasna suprotnost raštrkava još religioznom i nacionalnom.» Pobjede Srba i Bugara Lenjin je označio kao potkopavanje vladavine feudalizma u Makedoniji, ali je u isti mah ukazao da bi nacionalno oslobodjenje i potpuna sloboda samopredjeljenja naroda došla kao neizbježni rezultat tek u potpunom oslobodjenju od spahija i od apodiktizma. Lenjin polstovječitanje vladajuće klase spahija sa Turcima i muslimanima, a seljaka sa Slavenima i kršćanima ne uzima u apsolutnom smislu, jer odmah razmatra mogućnost obrazovanja jednog klasnog fronta u koji bi ušli i turaci seljaci: «Da je oslobodjenje Makedonije izvršeno revolucijom — veli Lenjin — »to jest borbom i srpskih i bugarskih i turskih seljaka (poturica Lenjin) protiv spahija svih nacionalnosti (i protiv spahijevih balkanskih vladar), onda bi oslobodjenje stalo balkanske narode što više manje ljudskih žrtava nego li sadašnji rat. Oslobodjenje bi bilo postignuto po neizmjeru manju cijenu (i bilo bi neizmjeru potpunije».

Kao što je naglašeno, fenomen klasno-konfesionalnog identifikovanja — koji je u tolikom odromućenju a u isti mah revolucionarnom posljednjaču zahvatio i Lenjin — nije se prilastio u njegovu istorijskom razvoju. Odnos kakvi su satučeni kod nas u XIX vijeku prenosi se u dalju prošlost, kao na primjer u duba turske okupacije naše zemlje. Feudalizam i sve osuđenosti koje su u vremenom proistekle iz feudalnih odnosa kod nas najmanje se kao nešto stalno, vaničko. Ust-

valo se da je i identifikovanje feudalaca sa muslimanstvom nešto što je uvijek važno. Iste se stvari dotle ga se tvrdilo da je i samo primanje islama stajalo u najutoj vezi s interesima srednjovjekovnih feudalaca, što dakle znači da je već od prvog časa, od same islamizacije, postojala izvjesna klasna (feudalna) i konfesionalna (muslimanska) međusobna uzajamnost. Tvrdilo se da je islam priman iz razloga kako bi feudali sačuvali svoje posjede.

Ovakvu koncepciju zastupao je već Hilferding u svome poznatom djelu o Bosni i Hercegovini, štampanom u Petrogradu 1899 godine. «Muhamedanstvo» — veli on — »dobilo je u Bosni osobit karakter, kojega nije imalo nigdje na istoku, karakter nelme aristokratski. Stara slovenska vlastela u Bosni koja je bila više srodna feudalnom plemstvu srednje Evrope, primila je muhamedanstvo zato, da bi utvrdila i pod vladom turskih sultana svoj privilegovani položaj i svoja aristokratska prava.» Od ovakvih naziranja nije daleko ni naš učenjak dr Jovan Cvijić, koji na jednom mjestu u i knjizi svoga «Balkanskog poluostrva» (Beograd 1931, str. 76) piše: «Za vreme turske najezde vlastela je kako se žini (podvlačenje moje) vrlo lako primala muhamedansku veru, da bi očuvala svoje zemlje i svoju nadmoćnost i da bi se mogla osvetiti Ugarima koji su ih po želji papinoj naročito gonili. Ovu — toliko puta ponavijanu teoriju — prihvata i Jagoš Jovanović u svojoj knjizi «Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti» (Nar. knjiga, Cetinje, 1948, str. 43). On piše: «Turci se zauzeli sve južne oblasti despotevine. To im je bilo lako radi toga, što su srpski feudali rado primali tursku vlast, većinom prelazili na islam, da bi sačuvali svoje feudalne posjede.»

Notuprot ovakvim shvatanjima već je Vasa Pelagić začetnik jednog drugog naziranja karaktera koji je imala islamizacija. On iznosi da se situacija isturčila zato »da se oprosti spahija ili nekog gonjenja. I stotine hiljada naroda volilo je olakšicu tereta i materijalno blagostanje i ličnu slobodu i sigurnost na vjeru svoju, te prevrnu jednu i primu drugu. Ovom je mnogo doprinijela i demokratska priroda muhamedanske vjere i uprave. Uz to i bogomili su se listom isturčili jer su ih zbog njihove vjere slobodno gonili i pravoslavni i katolici.» (Istorija bosansko-hercegovačke bune, II izdanje, Budimpešta 1939, str. 26).

Tako piše Pelagić, a i sve okolnosti govore protiv toliko raširene tvrdnje da su upravo feudali primali islam kako bi sačuvali svoje posjede, da je dakle u neku ruku već od prvog časa turske okupacije postojala klasno-konfesionalna uzajamnost, na jednoj

MISLENIJA O PROBLIMIMA IZUČAVANJA ISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

strani muslimani kao gospodujuća, feudalna klasa, a na drugoj strani bespravni posjednici — kršćani, nazvani raja.

Osvajajući naše krajeve Turci, kako po svemu izgleda, nisu kod nas drukčije postupili nego li kao i u drugim osvojenim krajevima. Oni su svagdje zatirali plemstvo, proglašivali njihove posjede višničtvom sultana. To zapala niz najboljih poznavalaca Turske, kao npr. engleski diplomata Ricant, koji kaže da je glavna njihova politika «de miner entièresment l'ancienne noblesse». To isto tvrdi i A. Meravino (1814): «Kada Turci osvoje koju zemlju prisvoje sebi sve pokretno i nepokretno. Plemstvo utamane do korijena, a osobito kraljevsku krv.» (Dell' origine de Turchi. Sansovino, Historia universale, Venezia 1690 I 32—33). Mauro Orbini uostalom izričito navodi kako je sultan Mehmed II, osvajač Bosne, na prevaru dao sasjeci skoro čitavo bosansko plemstvo pozvavši ga da mu dođe sa svojim poveljama radi potvrde (Il Regno de gli Slavi, Pesaro 1601, str. 377). Ivan Tomko Mrnavić (1627) tvrdi, govoreći o padu Bosne, da je Mehmed II preselio veći dio plemstva na vječitu službu u Malu Aziju, pošto je mnogo sumnjao u vjernost tog plemstva (Gl. Z. m. XXI, 1909, str. 356). I glasoviti bosanski državopravni teoretič Hasan Kaftja iz Prusca u Bosni savjetuje vladara da «ako pobijedi neprijatelje, neka im ne ostavlja prvake, jer mržnja ne izlazi iz njihovih srca nego ostaje i prelazi na potomke.» (Nizam-ul-alem. Napisao Hasan Čači Prušćak. Prevao dr Safvetbeg Bašagić. Gl. Z. m. 1910, str. 178).

Ne postoje nikakvi dokazi da su Turci, osvajajući naše krajeve — konkretnije Bosnu — ostavljali na miru plemstvo, naročito ono visoko, koje bi rado primalo tursku vlast i «većinom prelazilo na islam, da bi sačuvali svoje feudalne posjede.» Poznato je tome nasuprot da je jedan golemi dio bosanskog plemstva izbjegao pred Turcima, a one koje je prilikom osvojenja sultan Mehmed II osvajao zatekao u zemlji, bez obzira na njihove izjave lojalnosti, pa i zasluge, dao je pogubiti (slučaj Pavlovića i Kovačevića u istočnoj Bosni i plemstva koje se sa krajem Stjepanom Tomaševićem na vjeru predalo). Za Slavoniju, koja je skoro sva pripadala bosanskom pašaluku, konstatovano je da je u njoj «sa lica zemlje izbrisano hrvatsko plemstvo.» «Po sto puta odgovaraju koncem XVII vijeka pučani Slavonija, bivši podanici Turske, da nitko izmed njih, što ljudi mogu pametiti, ne zna tko im je bio nekada kršćanski gospodar.» (T. Smičiklas, Dvjestogodišnjice oslobođenja Slavonije, I dio, U Zagrebu 1921, str. 1).

Zbog ovakvog odnosa Turaka prema plemstvu ne može se ni bosanski begovst

smatrati potomkom srednjovjekovnog plemstva. Priča o tome spada, čini se, više u domen čiste historijske romanlike.

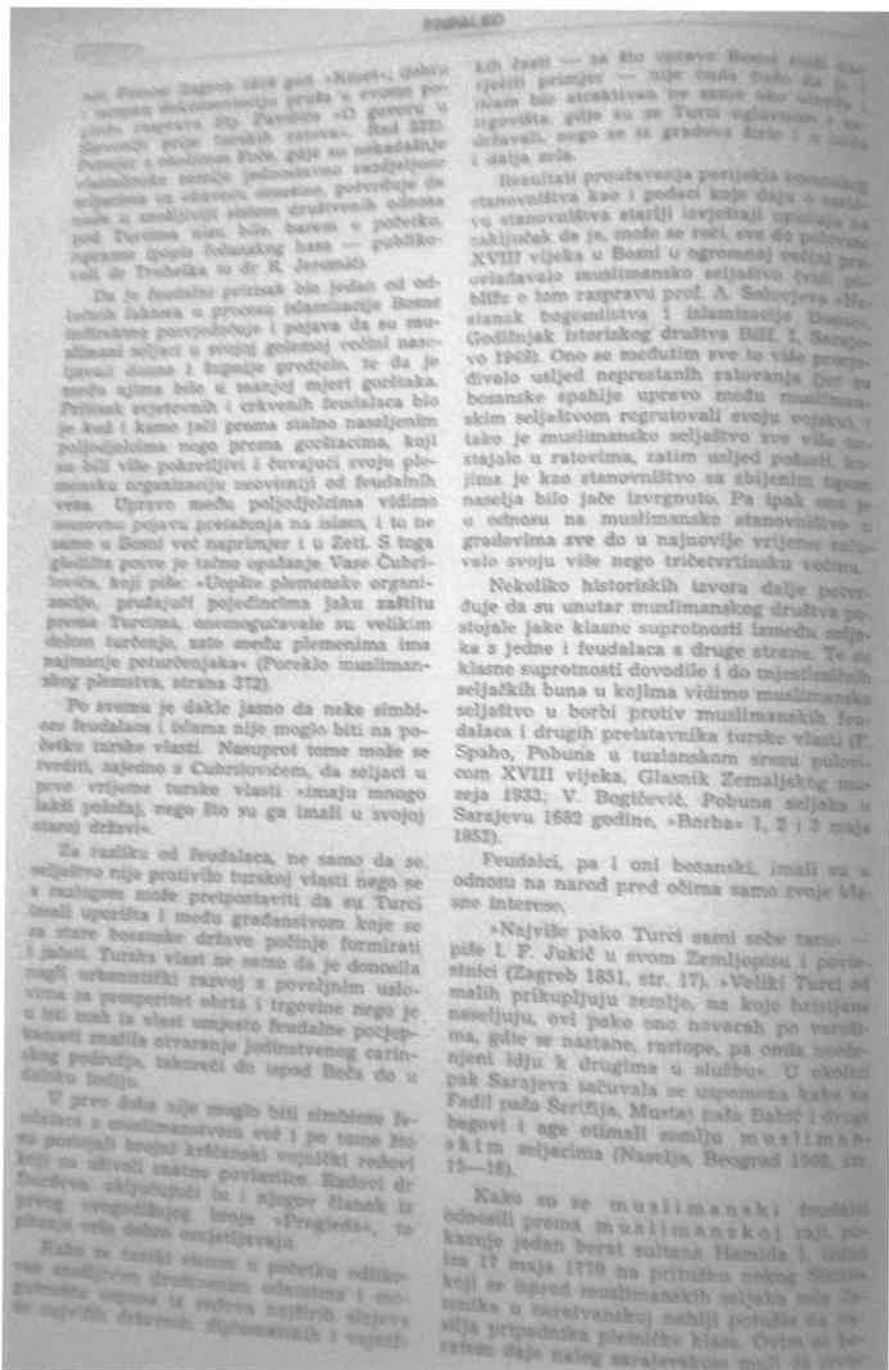
Nije onda ni čudo da je jedan, ne tako poznat, dio bosanskog begovstva azijskog porijekla. Dr Mil. S. Filipović došao je do tog saznanja ispitujući etničke porijekle stanovništva visokog kraja; on kaže da je «među nekadašnjim spahijskim rođevima vrlo mali broj nesumnjivih starinaca; oni su većinom neslavenskog porijekla.» Na drugom mjestu Filipović navodi da su «muslimanski begovski rodovi gotovo svi doseljenici i snažno ofaldeli. Ti begovi smatraju muslimanske seljake, među kojima je najveće starinaca, i na čijim je zemljama bila «vurgija» (pistići de-setinu) poturčenjacima i nazivaju ih pogrdnim imenima balije.» (Etnička prošlost našega naroda u okolini Visokog, Beograd 1928, strana 67 i 68).

Do sličnih rezultata došao je i Vaso Čubrilović, koji kaže: «Jedno je sigurno, ima više potomaka doseljenih Osmanlija u Bosni i Hercegovini među begovima nego među prostim narodom.» (Poreklo muslimanskog plemstva, JIC I, str. 386).

Iz odbojnog stava Turska prema vladajućoj klasi zatečenoj u osvojenim zemljama kao i iz okolnosti da mi u Bosni (pod Bosnom uvijek podrazumijevam i Hercegovinu) ne vidimo među begovstvom potomke srednjovjekovnog naročito visokog plemstva proizlazi da je plemstvo imalo najmanje interesa u turskim osvajackim uspjesima i u prvoj fazi turske vlasti ne može biti ni govora o nekoj klasno-konfesionalnoj identifikaciji feudalaca i muslimana. Prije se može postaviti druga, suprotna teza, da je naime novi tursko-islamski sistem bio atraktivniji upravo za klasu koja je najviše trpjela od dotadašnjih feudalaca. I upravo narod je prelazio na islam tamo gdje je feudalni pritisak bio najjači.

Više je puta citiran, a neće biti ni odmah da se i ovdje ponovi, onaj vrap: posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (1461—1463) koji se uoči samo katastrofe kraljevstva tuži Papi Piju II na sljedeći način: «Turci su u mojoj kraljevini nasaden nasukao tvrđava i pokazuju se ljubavi prema seljcima, obećavaju, da će svaki od njih biti slobodan, koji k njima otpadne. Prosti um seljska ne razumije prevare i misli da će ona sloboda varati krajani. Dakle da se pukovim varanjem zaveden, od mene otkazi, ako ne vidi, da sam tvojem vladu otkazan, ni vlastela se nisu dugo održali u svojim gradovima ostavljenom od seljska.»

Slično se događalo i u ostalim ranim krajevima, napose u Slavoniji, gdje je najkasnije istom bježala su Turcima videli samo slatkost od feudalnih turata (Isp. VI. Muzare-

MISLIJENJA O PROBLEMIMA IZUČAVANJA ISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

izvidi kako bi se obustavili dalji prestupi i nasilja protiv siromašne raje. Pošto raju podmiri propisane poreze, «ne dozvolite pripadnicima plemićke klase da bez častne zapovijedi, traženjem teklin (izvanrednih poreza, čine im kakva nasilja i uzmeciravanja» (Derviš Buturović, Jedan dokument o nasiljima vršenim nad muslimanskom rajom, *Gl. IVE, X, broj 8, str. 225—226*).

Pobune muslimanskih seljaka protiv muslimanskih feudalaca prošle su upravo iz ove i svačke klasne diferencijacije.

Geneza pojma r a j a pokazuje da je teško prije XVIII stoljeća došlo do zbušavanja širokih muslimanskih slojeva s vladajućom klasom, i time poistovjećivanja muslimana sa feudalcima nasuprot kršćanskoj raji. Kod nas se, istina, uobičajilo i u nazivu raja gledati kroz sva vremena samo obespravljene kršćanske podanike, otprilike u onom smislu kako je Vuk sasna ispravno za svoje vrijeme formulirao kada je napisao «U carstvu Turskome, ko god vjeruje sveca Muhameda on se zove i jeste Turčin; a ko nije Turčin, on je raja (tj. turski podajnik)». Međutim pojmu raja treba također historijski prilaziti. Dok još nije došlo do izražaja klasno-konfesionalno identifikovanje koje izbija iz Vukove definicije, pojmom se raja obilježavao pastir, odnosno podanik koji se bavio poljodjelstvom, bez razlike vjere. Evo naprimjer šta piše naš Kafija krajem XVI stoljeća govoreći o društvenoj podjeli. Poslije vladara, careva, njihovih namjesnika i ostalog askera, zatim učenjaka i mudraca Kafija spominje kao treći razred «poljodjelce i vrtlare, koji su danas poznati pod imenom raja; njima je dužnost raditi i skrbiti za životne namirnice obradivanjem polja, zasađivanjem vrtova i uzgojem marve da podmiri sve razrede; to je poslije učenja i borbe za vjeru (džihada) najodličniji rad». U starim dokumentima sreće se izraz «müslüman reayası», «kefere reayası» — podanici muslimani, podanici nemuslimani. Među njima nije bilo nikakve razlike u pravnom pogledu, pošto je ta oznaka slojala u vezi samo sa kategorijom zemljišta zvanom «rajinška zemlja»; posjednici «rajinške zemlje» plaćali su rajinske dane (resmove). Tak od XVIII stoljeća — a tada i počinje klasno-konfesionalno identifikovanje — izraz se raja upotrebljavao isključivo za nemuslimanske podanike.

Kako je došlo do toga klasno-konfesionalnog identifikovanja počevši od XVIII stoljeća pa nadalje, kakvi su sve za to vrijeme činjeni pokušaji da klasni interes potisnu konfesionalne razlike i zašto su ti pokušaji morali propasti — jesu problemi koji zaslužuju da im se posveti puna pažnja.

MUHAMED HADŽIJAHİĆ

O POTREBI RASVJETLJAVANJA ODNOSA BOSNE I HERCEGOVINE PREMA SRBIJI U XIX VEKU

Istorski razvitak pojedinih naroda i država ne može se u potpunosti razumjeti bez izučavanja onih niti kojima se on povezuje sa istorijskim razvitkom drugih naroda i država, i preko kojih se ostvaruje značajan međusobni uticaj. U istorijskom razvitku naših naroda te niti su bile mnogobrojne, a do osobenog izraza su dolazile u dosta dugim periodima nezavisnosti, života pod tuđinskom (narocito austrijskom i turskom) vlašću. Ali, iako su baš ti prirodni politički okvirni svojom određenom društveno-ekonomskom sadržinom bili od odlučujućeg uticaja na razvitak naših naroda kroz više vekova, za nas je od osobitog značaja razvoj onih slabijih veza preko kojih su naši narodi, izdijeljeni među različite ugnjetabe, hteli sopstvenim snagama da stvaraju svoju bolju budućnost. Nesumnjivo, tokom XIX veka je već potpuno bilo jasno da je tuđinska vladavina osuđena na propast, a da je još za vreme njenog trajanja trebalo obezbediti uslove ostvarenja političke zajednice naših naroda.

U nastojanjima da se rasvetli istorijski razvitak naših naroda, od naročite je važnosti izučavanje njihovih međusobnih odnosa u prošlosti. Razvoj naše istorijske nauke krči sebi put razotkrivanjem i ukletanjanjem raznih nenaučnih shvatanja i tumačenja, koja su se utoliko upornije proturajala utoliko su tobožnjim istorijskim iskustvima opravdavala reakcionarna (hegemonistička ili šovinistička) nastojanja. Takva namerna izvrtanja činjenica provedena su u krupnim razmjerama, jer su odnosi među našim narodima imali opsežnu istoriju, koja je tražila svoje obilježjenje.

Jaćanje uzajamnih veza i čvršća borbeno saradnja naših naroda i u prošlosti je pružila perspektive ostvarivanja njihove bolje budućnosti, a često se ukazivala i kao jedina mogućnost opstanka protiv navala osvajača. Čak i pre razvika kapitalističkih odnosa, kao ekonomske podloge za stvaranje i organizovanje većih i čvršćih državnih celina, još u srednjovekovnoj feudalnoj raskomadnosti teritorija, jedinstvo južnoslovenskih zemalja nematelo se kao bitan uslov odbrane od ugarskih ili turskih, austrijskih ili mletačkih osvajanja. Od pojave i razvoja kapitalizma, od zakoračenja u buržoasku epohu od razmaha nacionalnih pokreta i nacionalnooslobodilačkih borbi, i u novim uslovima pojačanih osvajačkih poduhvata evropskih sila, pitanja odnosa naših naroda postajala su još značajnija. Stvaranje političke zajednice nije se gledalo samo kao ideal već kao nužna i realna posledica one zajedničke borbe kojom